

IKITEISMINIO TYRIMO TEISĖJO ĮGALIOJIMAI UŽTIKRINANT ASMENŲ TEISES IKITEISMINIO TYRIMO PROCESĖ

Audrius Zykevičius

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedra
V. Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas, Lietuva
Telefonas (+370 37) 303 673*

Santrauka. Praktikoje pastebima tendencija, kad baudžiamojo proceso dalyviams nėra aiški riba, iki kurios jie turi teisę ikiteisminio tyrimo teisėjui skusti ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro veiksmus dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo. Todėl tyrime analizuojama ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimo ribų problema nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų. Pranešime apžvelgiama esamas teisinis reglamentavimas, susijęs su ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimais nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų; konstatuojamos teisinio reglamentavimo spragos; aptariamos baudžiamojo proceso dalyvių teisės skundžiant ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro veiksmus dėl ikiteisminio tyrimo.

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas. Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. kovo 14 d. priimtu Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymu¹, įsigaliojusio 2003 m. gegužės 1 d., 1 straipsnyje įtvirtinta baudžiamojo proceso paskirtis - numatyta, kad ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus būtų greitai, išsamiai atskleistos nusikalstamos veikos ir tinkamai pritaikytas įstatymas, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Baudžiamojo kodekso 2 straipsnyje nustatyta pareiga prokurorui ir ikiteisminio tyrimo įstaigoms kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, atskleisti nusikalstamas veikas, kad šie pagal savo kompetenciją imtųsi visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika.

Atskleidžiant nusikalstamas veikas atliekamas ikiteisminis tyrimas, kurį atlieka prokuroras ir/arba ikiteisminio tyrimo pareigūnai (ikiteisminio tyrimo įstaigos) Baudžiamojo proceso kodekso 164, 165 straipsniai). Baudžiamojo proceso kodekso 166 straipsnio 1, 2 dalyse nurodytos vados ir pagrindai ikiteisminiam tyrimui pradėti, būtent: ikiteisminis tyrimas pradedamas gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką arba prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustačius nusikalstamos veikos požymius. Tam

¹ Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas Nr. IX-785. *Žin.*, 2002, Nr. 37-1341, Nr. 46.

tikrais, Baudžiamojo proceso kodekse, nustatytais atvejais ikiteisminis tyrimas pradamas kai yra nukentėjusiojo skundas (Baudžiamojo proceso kodekso 167 straipsnis).

Tačiau praktikoje dažnai pasitaiko situacijos, kuomet pradėjus ikiteisminį tyrimą vėliau nustatomi ikiteisminio tyrimo nutraukimo teisiniai pagrindai, kurie yra reglamentuoti Baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnyje, o pati ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarka – Baudžiamojo proceso kodekso 214 straipsnyje.

Savaime suprantama, kad kaip ikiteisminio tyrimo pradėjimo atveju, taip ir ikiteisminio tyrimo nutraukimo atveju gali likti patenkinti toli gražu ne visi tuo suinteresuoti asmenys, ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai, kaip antai nukentėjusysis, įtariamasis, kaltinamasis, privatus kaltintojas, prokuroras, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas (Baudžiamojo proceso kodekso 21, 22, 34, 35, 110, 111 straipsniai). Todėl vis dažnesnė tendencija, kai paminėtieji ikiteisminio tyrimo proceso subjektai ir dalyviai vis labiau suvokia ir aktyviau naudojami Baudžiamojo proceso kodekso jiems suteiktomis teisėmis. Tačiau dėl tam tikrų, vis dar pasitaikančių, teisinio reguliavimo spragų ikiteisminio tyrimo proceso subjektai ir dalyviai netiksliai interpretuoja kai kuriuos Baudžiamojo proceso teisės principus ir normas ir dėl to turi nepagrįstų teisėtų lūkesčių. Vienas iš tokių lūkesčių susijęs su jau nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimu.

Taigi šio tyrimo objektas - ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimo ribų problema nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų.

Tyrimo dalykas - ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimų ribos nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo apskundimo teisės (Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnis).

Tyrimo tikslas – nustatyti ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimus nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų.

Siekiant pasiekti tyrime numatytą tikslą, numatyti šie tyrimo uždaviniai: apžvelgti esamą teisinį reglamentavimą, susijusį su ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimais nagrinėjant proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų; nustatyti šio teisinio reglamentavimo spragas; aptarti baudžiamojo proceso dalyvių teises skundžiant ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro veiksmus dėl ikiteisminio tyrimo.

IKITEISMINIO TYRIMO TEISĖJO ĮGALIOJIMAI UŽTIKRINANT ASMENŲ TEISES IKITEISMINIO TYRIMO PROCESĖ

Praktikoje pastebima tendencija, kad baudžiamojo proceso dalyviams nėra aiški riba, iki kurios jie turi teisę *ikiteisminio tyrimo teisėjui* skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro veiksmus dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo. Ir pačiame Baudžiamojo proceso kodekse teisinis reguliavimas (reglamentavimas) šiuo klausimu nėra visiškai tikslus ir aiškus. Pastebėtina, kad šis klausimas tiksliai ir aiškiai nėra aptartas nei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare nei teismų praktikoje², todėl asmenys, taikantys Baudžiamojo proceso įstatymo 217 straipsnio normą, linkę ją interpretuoti savaip, todėl yra tikslinga išsamiau išanalizuoti šią problemą.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas yra tam tikras specifinis ikiteisminio tyrimo subjektų ikiteisminio tyrimo proceso metu atliekamų veiksmų ir veiklos teisėtumo kontrolės garantas, kuriam ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta tvarka gali skųsti atitinkamus ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus ir priimtus procesinius sprendimus (Baudžiamojo proceso kodekso 62-64 straipsniuose, 181 straipsnyje, ir kt.), kitais žodžiais tariant, ikiteisminio tyrimo teisėjas įgaliotas spręsti kylančius procesinius konfliktus tarp proceso dalyvių ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei prokurorų. Be kitų ikiteisminio tyrimo teisėjui suteiktų įgaliojimų, viena iš jo funkcijų yra ir nagrinėti proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų (Baudžiamojo proceso kodekso 173 straipsnio 1 dalies 6 punktas).

Anot baudžiamojo proceso teisės specialisto doc. dr. Gintaras Godos³, ikiteisminio tyrimo teisėjo – savarankiško ikiteisminio tyrimo stadijos subjekto, procesinių pareigų įvedimas buvo viena iš esminių baudžiamojo proceso naujovių, įtvirtintų naujajame Baudžiamojo proceso kodekse, įsigaliojusiam 2003 m. gegužės 1 d. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinės pareigos į naująjį Baudžiamojo proceso kodeksą įvestos remiantis Vakarų Europos valstybių patirtimi, tačiau pagal ikiteisminio tyrimo teisėjui suteiktų įgaliojimų apimtį Lietuvoje buvo pasirinktas pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis, kuris reiškia, kad pats ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių tyrimo veiksmų inicijuoti negali.

² *Teismų praktika* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-28] <www.teismupraktika.lt>.

³ *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I tomas*. Vilnius, 2003, p. 44-45, 19 str.; p. 439-446, 173 str.

Kaip jau minėta anksčiau, ikiteisminis tyrimas pradedamas siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį (Baudžiamojo proceso kodekso 1 straipsnio 1 dalis), jeigu tam yra vados ir pagrindai, numatyti Baudžiamojo proceso kodekso 166 straipsnio 1, 2 dalyse, o pareigą pradėti ikiteisminį tyrimą turi prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos (ikiteisminio tyrimo pareigūnas) – ikiteisminio tyrimo subjektai (Baudžiamojo proceso kodekso 2, 164, 165 straipsniai). Tačiau pradėjus ikiteisminį tyrimą ir nustačius teisinius pagrindus, numatytus Baudžiamojo proceso kodekso 212 straipsnyje, ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, o pati nutraukimo tvarka numatyta Baudžiamojo proceso kodekso 214 straipsnyje. Procesinio sprendimo dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo priėmimo išimtinė teisės diskrecija suteikta ne bet kokiam ikiteisminio tyrimo proceso dalyviui, o tik prokurorui (Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 3 punktas). Šiuo atveju ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai pasinaudodami baudžiamojo proceso jiems suteikta teise gali apskųsti tokį prokuroro priimtą procesinį sprendimą Baudžiamojo proceso kodekso 214 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka, pagal kurią žemesniojo prokuroro priimtas nutarimas – procesinis sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo gali būti skundžiamas aukštesniajam prokurorui⁴ (Prokuratūros įstatymo⁵ 15 str. 2 d.).

Jei aukštesnysis prokuroras atsisako patenkinti skundą, toks aukštesniojo prokuroro procesinis sprendimas – nutarimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio tyrimo teisėjo, kaip apylinkės teismo – žemesniojo teismo, teisėjo, sprendimas dėl skundo gali būti skundžiamas aukštesniajam teismui, kuriuo yra apygardos teismas (Baudžiamojo proceso kodekso 439 straipsnio 1 dalis, 440 straipsnis). Aukštesniojo teismo, kuriuo yra apygardos teismas, priimtas procesinis sprendimas – nutartis dėl skundo įsigalioja nuo jos priėmimo dienos ir yra galutinė bei neskundžiama (Baudžiamojo proceso kodekso 442 straipsnio 2 dalis).

⁴ Prokurorui vykdant proceso įstatymus, aukštesnysis prokuroras yra:

- 1) apylinkės prokuratūros prokurorui – apylinkės vyriausiasis prokuroras (jo pavaduotojas);
- 2) apygardos prokuratūros prokurorui – apygardos vyriausiasis prokuroras (jo pavaduotojas);
- 3) apylinkės vyriausiajam prokurorui (jo pavaduotojui) – apygardos vyriausiasis prokuroras (jo pavaduotojas);

- 4) apygardos vyriausiajam prokurorui (jo pavaduotojui), Generalinės prokuratūros prokurorui – Generalinės prokuratūros departamento (skyriaus) vyriausiasis prokuroras (jo pavaduotojas);

- 5) Generalinės prokuratūros departamento (skyriaus) vyriausiajam prokurorui (jo pavaduotojui) – generalinis prokuroras (jo pavaduotojas).

⁵ Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo pakeitimo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1518. *Žin.*, 2003, Nr. 42-1919.

Apibendrinant darytina išvada, jog tik prokurorui suteiktą išimtinę diskreciją priimti procesinį sprendimą – *nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą* ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai turi teisę skųsti aukštesniajam prokurorui, po to žemesniojo (apylinkės) teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui ir galiausiai — aukštesniajam (šiuo atveju apygardos) teismui, kurio priimtas procesinis sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas, todėl įsigalioja nuo procesinio sprendimo priėmimo dienos (Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 3 punktas, 173 straipsnio 1 dalies 6 punktas, 214 straipsnio 4 dalis, 439 straipsnio 1 dalis, 440 straipsnis, 442 straipsnio 2 dalis).

Taigi minėta teisinio reguliavimo (reglamentavimo) analizė suponuoja išvadą, kad procesinio sprendimo — *nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą* procesinė teisėtumo kontrolė apima keturis lygmenis arba, kitaip tariant, keturias instancijas: žemesnysis prokuroras, aukštesnysis prokuroras, žemesniojo (apylinkės) teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, aukštesnysis teismas. Būtų galima teigti, jog finansiniu požiūriu valstybei šis procesas kainuoja brangiai ir todėl yra ekonomiškai neefektyvus, nes kiekvieno ikiteisminio tyrimo nutraukimo atveju yra galimi net keturi priimto procesinio sprendimo teisėtumo patikrinimo lygmenys, o tai sąlygoja ir atitinkamų žmogiškųjų resursų išteklių panaudojimą. Toks žmogiškųjų resursų išteklių panaudojimas gali būti suprantamas, kai kalbama apie priimto nuosprendžio teisėtumo baudžiamojoje byloje patikrinimą – pirmos instancijos teismas, apeliacinės instancijos teismas, kasacinės instancijos teismas (pažymėtina, jog šiuo atveju nuosprendžio teisėtumo tikrinimas įgyvendinamas tik trijose instancijose arba trimis lygmenimis).

Tačiau ne visus ikiteisminio tyrimo proceso dalyvius tenkina tokia baudžiamosios bylos baigtis, susijusi su ikiteisminio tyrimo nutraukimu, nors baudžiamojoje byloje ir yra priimtas galutinis ir neskundžiamas procesinis sprendimas.

Todėl kai kurie ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai deda pastangas, kad nutrauktas ikiteisminis tyrimas būtų atnaujintas. *Nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo* tvarkos teisinis reguliavimas (reglamentavimas) numatytas Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnyje. Įstatymų leidėjas, kaip ir *ikiteisminio tyrimo nutraukimo* atveju, taip ir procesinio sprendimo dėl *nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo* priėmimo išimtinę diskreciją suteikė tik prokurorui (Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 4 punktas, 217 straipsnio 1 dalis).

Šio tyrimo autoriaus nuomone, įstatymų leidėjo liko ne iki galo teisiškai sureguliuotas (reglamentuotas) procesinio sprendimo dėl *nutraukto ikiteisminio tyrimo*

atnaujinimo teisėtumo kontrolės mechanizmas, o būtent: jei ikiteisminio tyrimo proceso dalyvis skundu kreipiasi į prokurorą dėl *nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo*, atnaujinti ikiteisminį tyrimą, jei tam yra pagrindas gali tik prokuroras nutarimu (Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 4 punktas, 217 straipsnio 1 dalis). Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad atnaujinus ikiteisminį tyrimą pranešama ikiteisminio tyrimo proceso dalyviams (įtariamajam, jo atstovui, gynėjui, nukentėjusiajam ir civiliniam ieškovui bei jų atstovams) – šie asmenys turi teisę apskusti sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo atnaujinimo (skundai paduodami ir nagrinėjami Baudžiamojo proceso kodekso 63, 64 ir 65 straipsniuose nustatyta tvarka).

Kadangi praktikoje stebima tendencija, jog tiek ikiteisminio tyrimo proceso dalyviai, tiek Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnį savo profesinėje veikloje taikantys teisininkai (teisėjai, prokurorai) taiko įstatymo analogiją ir vadovaujasi Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnio 5 dalyje numatyta procesinio sprendimo apskundimo tvarka, galima konstatuoti, jog Baudžiamojo proceso kodekso 217 straipsnio teisiniame reguliavime (reglamentavime) liko teisinė spraga, t. y., nesureguliuota tokia teisinė situacija, jei prokuroras *atsisako atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą*. Tačiau tokia praktika laikytina ydinga, visų *pirma* dėl to, kad baudžiamojo proceso teisė priskiriama prie viešosios teisės, kuri remiasi principu – teisiųjų santykių dalyviams leidžiama tik tiek, kiek tai yra numatyta įstatymu, kai tuo tarpu privatinės teisės principas – leidžiama tai, kas neuždrausta; *antra* – dėl jau minėto itin ekonomiškai neefektyvaus žmogiškųjų resursų išteklių panaudojimo. Darytina išvada, jog ir įstatymų leidėjas neatsitiktinai numatė tokia teisinę situaciją, kuomet prokuroras atsisako atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą. Tokiu atveju, pasitelkus kalbinį – loginį bei sisteminių teisės aiškinimo metodus aiškinant Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 4 punktą, 173 straipsnio 1 dalies 6 punktą, 217 straipsnio normą, darytina išvada, jog ikiteisminio tyrimo proceso dalyviams nesuteikta teisė ikiteisminio tyrimo teisėjui skusti tokį prokuroro priimtą procesinį sprendimą – *nutarimą atsisakyti atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą*, nes toks veiksmas išeina už pačio ikiteisminio tyrimo sampratos ribų, nes preziumuojama, jog baudžiamojoje byloje jau yra priimtas procesinis galutinis sprendimas dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo (Baudžiamojo proceso kodekso 170 straipsnio 4 dalies 3 punktas, 173 straipsnio 1 dalies 6 punktas, 214 straipsnio 4 dalis, 439 straipsnio 1 dalis, 440 straipsnis, 442 straipsnio 2 dalis). Tuo tarpu ikiteisminio tyrimo teisėjui užtikrinant proceso dalyvių teises suteikti